

BURSA'DA İLMÎ VE KÜLTÜREL HAYAT: ALİMLER VE GÖNÜL ADAMLARI

Osman ÇETİN

Prof.Dr., BUÜ İlahiyat Fakültesi Emekli Öğr. Üyesi

Türkiye'nin ilim ve kültür hayatı araştırılırken Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Erzurum, Niğde, Aksaray, Malatya, Mardin, Edirne, Manisa, İstanbul gibi şehirlerin mutlaka ele alınması gerekir. Bu anlamda yani ilim ve kültür hayatımız bakımından Bursa'nın da çok özel ve ayrıcalıklı bir yere ve öneme sahip olduğu görülür. Bilindiği gibi Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk başkentidir. Devletin temelleri burada atılmış, gerçek anlamda devlet yapılanması burada gerçekleşmiştir. İlk siyasî, idarî ve askerî kurumlar burada ortaya çıkmış, hukukî düzenlemeler burada uygulanmış, ticarî gelişme burada başlamış, ilmî faaliyetler burada yoğunluk kazanmış, ilim müesseseleri burada kurulmuş, sanat faaliyetlerine burası merkez olmuş ve nihayet Osmanlı toplum yapısı bu güzel şehirde şekillenmiştir. Bu bakımdan Bursa'nın Osmanlı tarihinde diğer şehirlere göre önemi büyüktür. Bu öneminden dolayı ünlü Osmanlı Sadrazamı Fuat Paşa, Bursa'yı "*Osmanlı tarihinin dibacesi*" olarak niteler. Bursa, hiç kuşkusuz bütün bu sayılanların etkisiyle kendisine çektiği âlimler, mutasavvıflar, şairler, askerler, devlet adamları, tacirler ve hatta Batı'dan gelen yabancılar dolayısıyla XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun en hareketli ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Doğal olarak bu yükselişte henüz İstanbul'un fethedilmemiş, Edirne'nin de yeteri kadar gelişmemiş olmasının payı vardır.

Fetihler Rumeli'ye taşındıktan sonra Edirne önce askerî ve siyasî, sonra ilmî ve kültürel faaliyetler için mühim bir şehir haline gelmişti. İstanbul ise fetihten sonra her bakımdan Osmanlı Devleti'nin merkezi oldu. Ancak Bursa, Osmanlı sultanları ve halkının gönlünde ayrıcalıklı bir yere sahipti. Fatih'e kadar bütün padişahların, nerede vefat ederlerse etsinler, Bursa'da defnedilmeleri, XVI. yüzyıl sonlarına kadar hala bazı şehzadelerin Bursa'da dedelerinin yanı başına gömülmeleri, hanedanın, bu şehre, "*ata yurdu, baba ocağı*" anlayışı ve duygusuyla bağlı kaldığını gösteriyor. Diğer taraftan hemen bütün Osmanlı asırlarında, devrin ilim ve irfanının, sanat ve edebiyatının hatta siyaset ve bürokrasisinin en mümtaz temsilcilerinden önemli bir kısmı, görevli veya sürgün olarak veyahut emekliliklerini geçirmek için hayatlarının bir dönemini Bursa'da geçirmişlerdir.

Kültür tarihi içinde Bursa'nın yeri ve önemini araştırırken göz önüne alınması gereken hususlardan biri de bu şehrin, Buhara, Semerkant, İran, Mısır, Suriye ve Bağdat gibi merkezlerle kurduğu siyasî, ilmî ve kültürel ilişkileridir. Bu ilişkileri çözmeden, bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadan ilim ve kültür dünyası bakımından Bursa'da olup bitenleri anlamak zordur. Mesela, Emir Sultan Buhara'dan hacca giderken Seyyid Usûl, Seyyid Nâsır, Seyyid Nimetullah, Ali Dede, Baba Zâkir gibi mutasavvıflar da onunla birlikte hacca gitmişlerdi. Hac dönüşü Bağdat'a uğrayınca Seyyid Muhammed en-Nattâ'nın misafiri oldu. Anadolu'ya geçip 1394 yılı dolaylarında Bursa'ya gelince bu mutasavvıflar onunla birlikteydiler. Emir Sultan gibi her biri Bursa'nın bir semtine yerleşti. Bunlardan Seyyid Nâsır Pınarbaşı'nda, Ali Dede İncirli Hamamı civarında, Seyyid Usûl Kuruçeşme mahallesinde, Seyyid Nattâ da Ebû İshak Kâzerûnî zaviyesinde irşad faaliyetini

sürdürmüşlerdi¹. Bursa'da her biri ayrı bir yerde mekân tutmuş olan Abdal Murad, Abdal Mehmed, Abdal Musa, Geyikli Baba gibi isimler daima zihinlerde “*Horasan Erenleri*”ni çağrıştırmakta ve Bursa'nın o uzak diyarlarla ilişkisini hatırlatmaktadır.

Aynı örneği ilim ve ilim adamları bakımından da vermek mümkündür. Moğol istilâsından sonra İslâm dünyasında, özellikle Türkistan, İran ve Anadolu'da ilmî hayatın büyük bir darbe aldığı bilinmektedir. Üstelik bu sarsıntı Timurlular devrine kadar az çok devam etmişti. Ancak Timur, ele geçirdiği şehirlerdeki âlimleri Semerkand'a götürmüş ve onları himayesine almıştı. Bu sebeple Timur ile oğlu Şahruh zamanında ve sonrasında bu bölgede ilmî faaliyetler gelişme gösterdi. Ayrıca XIV. ve XV. yüzyılda Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'daki ilmî hayat Anadolu'dan daha üstündü. Bundan dolayı Anadolu'daki ilim adamları mesleklerinde ihtisas yapmak için İran, Türkistan, Mısır ve Suriye'ye gidiyorlardı. Mesela Şeyh Edebâli ve Muhsin-i Kayserî *Şam*'da; Davûd-ı Kayserî, Molla Fenârî, Şeyh Bedreddin ve Germiyanlı Ahmedî *Mısır*'da; Alâaddin Esved, Alâaddin-i Rumî ve Kadızâde-i Rumî *İran* ve *Semerkand*'da ihtisas yapmışlardı. Yalnız bu üstünlük XV. yüzyılın son yarısından itibaren yavaş yavaş azaldı. Çünkü gerek dışarıda ihtisas yaparak gelenler gerek çok farklı sebeplerle Osmanlı şehirlerine göç eden âlimler Anadolu'daki ilmî hayata canlılık kazandırmaya başlamışlardı. Şeyh Muhammed-i Cezerî ile Şeyh Ahmed-i Cezerî, İbn-i Arabşah, astronomi bilgini Abdülvâcîd, Fahreddin-i Acemî, Haydar-ı Herevî, Alâaddin-i Tusî, Seyyid Ali Acemî, matematikçi Fethullah XV. yüzyılın ilk yarısı içinde Anadolu'ya gelenler arasında idiler. Bu bilginler akını XV. yüzyılın son yarısında daha da arttı. Ali Kuşçu, Musannifek Alâaddin, Tebrizli tabip Kemaleddin, tabip Hekimşah-ı Kazvinî, tabip Şirvanlı Şükrullah, tabip ve matematikçi Abdullah, hekim Lârî, astronomi ve matematik bilgin Şirazlı Muzafferüddin Ali, İdris-i Bitlisî bunlar arasında yer alıyorlardı. Ayrıca Safevî Devleti'nin kuruluşundan sonra İran'dan birçok âlim ve sanatkâr Osmanlı şehirlerine göç etti. Görüldüğü gibi Osmanlı devletinin kurulduğu ve gelişmeye başladığı dönemde hem Anadolu'da hem Anadolu dışında büyük bir fikrî ve ilmî hareketlilik yaşanmış ve bu hareketlenme Osmanlı topraklarında özellikle Bursa'da giderek daha güçlü bir hâle gelmişti².

Orhan Gazi, Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud ve Ahi Hasan'la birlikte Bursa surlarından içeri girdiği zaman tarihler 6 Nisan 1326'yı gösteriyordu. Bu tarihte Bursa, Osman Gazi'nin başlattığı ve yıllarca süren bir kuşatmanın ağır tahribatını yaşıyordu. XIV. yüzyılda, fetihten hemen sonra, siyasi ve askeri bir merkez olan Bursa'da; Edirne'ye geçmenin, oradan da bütün Trakya ve Bulgaristan topraklarını fethedip Sırbistan içlerine girmenin ayrıca Moğol istilası ile dağılan Anadolu birliğini yeniden ihya ve inşa etmenin planları hazırlanıyordu. Önce bir “*uç beyliği*” olarak ortaya çıkan bu siyasi organizasyon, Orhan, I. Murad ve Yıldırım'ın olağanüstü gayretleriyle kısa zamanda bir dünya devleti olma yoluna girmişti. Şüphesiz devlete bu imkânı sağlayan şey, Selçuklulardan devraldıkları ilim ve kültür mirasına da dayanarak oluşturdukları sosyal-kültürel yapı ve bu yapının içine yerleştirilen temel değerlerdi.

Orhan Gazi Devri

¹ Hüseyin Algül - Nihat Azamat, “*Emir Sultan*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XI, 146-148.

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, I, 520-521.

Orhan Bey, fetihten sonra Bursa'yı beyliğin merkezi hâline getirdi. Geleneğe uyarak askeri ve mülki erkânı şehre yerleştirdi ve imar faaliyetlerine başladı. Kendisi eski Bizans sarayına yerleşmişti. Bu sarayın yanına *İl-Erioğlu oğlu Ahmet Bey* bir mescit yaptırdı. Kardeşi Alâaddin Bey, yine Hisar içinde adıyla anılan bir cami, hamam ve çeşme inşa ettirdi. Ancak Hisar'ın içi büyük çapta bir gelişmeye uygun değildi. Bu sebeple Orhan Bey, şehri surların dışına taşımaya karar verdi. Surların dışında cami, han, hamam, imaret, medrese, zaviye, misafirhane ve mektep gibi pek çok sosyal ve dini tesisi içinde barındıran bir külliye yaptırdı. Böylece, Bursa'da her biri yeni bir semtin oluşmasına yol açacak olan külliyeler zincirinin ilk halkası oluştu. Aslında fetihler kadar bilgiye ve bilginlere de önem veren Orhan Gazi, uzun süren saltanat yıllarının başlarında İznik'te kurduğu medresenin başına devrin tanınmış âlimi Mevlânâ Davud-i Kayserî'yi geçirmişti.³

Anadolu Selçuklu Devleti, Malazgirt zaferinden (1071) Miryokefalon Savaşı'na (1176) kadar Bizans ve Haçlı taarruzlarını bertaraf etmekle uğraşmıştı. Ayrıca Türk beylikleri ve Eyyübîlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu durum sosyal ve ekonomik alanda ilerlemeyi geciktirmiş, Anadolu Selçukluları ancak Bizans'ı dize getirdikten (1176) ve Dânişmendîleri ortadan kaldırdıktan (1178) sonra rahat nefes alabilmiştir. Bu uzun mücadele dönemi siyasi istikrarın sağlanmasını, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin, ilmî ve kültürel gelişmenin hızlanmasını geciktirmişti. XII. yüzyıl sonlarından itibaren bütün bu konularda önemli değişiklikler ve gelişmeler yaşandı. Ülkede siyasi istikrar sağlandı, ticaret ve ekonomik faaliyetler arttı, sosyal refah düzeyi yükseldi, yeni fetihlerle Karadeniz ve Akdeniz sahillerine inildi. Ancak Anadolu Selçuklularının en parlak dönemi kabul edilen I. Alâaddin Keykubad'dan sonra devlet adamlarının izledikleri siyaset, devleti ve ülkeyi kargaşaya sürükledi. Özellikle Horasanlı Baba İlyas'ın öncülüğünde çıkan Babâî İsyanı (1240) devleti sarstı. Bu sarsıntı Moğolların Anadolu'yu işgalini kolaylaştırdı. Devlet, Köseadağ Savaşı (1243) yenilgisinden sonra Moğolların tahakkümü altına girdi, bir süre sonra da yıkıldı.

Henüz bu yıkım gerçekleşmeden önce Anadolu'da güçlü bir siyasî, idarî, askerî, iktisadî, ilmî ve kültürel yapı oluşmuştu. Ülke, doğu-batı, kuzey- güney ticaret yollarının kavşak noktasıydı. Bu da Anadolu'da sadece ticaretin ve ekonomik hayatın değil ilim ve kültürün de gelişmesine sebep oluyordu. Bütün Selçuklu şehirleri camiler, medreseler, hastaneler, hanlar, hamamlar, tekkeler, zaviyeler, çeşmeler, köprüler vs. gibi müesseselerle dolmuştu. Müslüman halk inançta Mâtürîdî veya Eş'arîliği, amelde Hanefî veya Şafîî mezhebini benimsemişti. Gayrimüslimler ise Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensuptu. Vakıf kurucuları yaptırdıkları medreselere kendi mezheplerine mensup müderrisler tayin ediyor, ülkeye dışarıdan da pek çok bilgin ve mutasavvıf gelerek medrese ve zaviyelerde hizmet sunuyorlardı.

XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda tasavvuf yoğun biçimde yaşıyordu. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Sadreddin Konevî ve Hacı Bektâş-ı Velî dönemin büyük sûfileridir. Horasan kökenli tasavvufî cereyanlar Anadolu'ya daha ziyade bu akımların Moğol istilâsından kaçan temsilcileri aracılığıyla girmişti. Necmeddîn-i Kübrâ'nın kurduğu Kübreviye Anadolu'ya onun halifeleri tarafından getirildi.

³ M. Tayyip Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 261.

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled ve halifesi Seyyid Burhâneddin-i Muhakkık-ı Tirmizî ile Mirsâdü'l-İbâd yazarı Necmeddîn-i Dâye bunlar arasında yer alırlar. Bilhassa vahdet-i vücûd hakkındaki görüşleriyle İslâm düşüncesini derinden etkileyen Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu dönemde Sadreddin Konevî'nin babası Mecdüddin İshak ile Bağdat'tan Anadolu'ya gelmiş, Malatya ve Konya'da ilim ve irfan meclisleri düzenlemiş, talebe yetiştirmiş, devrin sultanlarına nasihatlerde bulunmuştur. O, Malatya'da bulunduğu sırada Sivas, Kayseri, Erzurum ve Harran gibi şehirleri gezmiştir. Nitekim İbn Arabî, 612/1216 yılının Ramazan ayında Sivas'ta bulunduğu sırada "Sultan Nûr b. er-Reşîd" diyen nitelediği İzzeddîn Keykavus'un Antalya'yı muhasara ettiği haberini almış; rüyasında kale duvarlarının mancınık taşları ile yıkıldığını ve şehrin yöneticisinin de öldüğünü görmüştü. Fetih yirmi gün sonra rüyasında gördüğü şekilde o yılın Ramazan Bayramı'nda gerçekleşmişti.⁴ Sadreddin Konevî, Müeyyidüddin Cendî, Saîdüddin el-Fergânî ve Afîfuddin et-Tilimsânî onun çizgisini devam ettiren önemli kişilerdir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Konya'da müderrislik yaparken Şems-i Tebrizî'nin etkisiyle coşkulu bir tasavvuf anlayışı geliştirdi, yazdığı eserlerle bütün halkı, aydınları ve yöneticileri derinden etkiledi. Bu dönemde Anadolu'da Rifâiye'den Seyyid Ahmed-i Kebîr, Seyyid Ahmed-i Kûçek, Evhadiye'den Evhadüddîn-i Kirmanî, Vefâiye'den Baba İlyas ve Kalenderiye'den Ebû Bekr-i Niksârî gibi önemli isimlere de rastlanır. Ahilik Selçuklu Türkiye'si'nin önemli bir sosyal teşkilâtıdır. Ahiliğin Anadolu'da ortaya çıkışı, Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın elçisi Şehâbeddin es-Sühreverdî vasıtasıyla fütûvvet teşkilâtına girdiği döneme rastlar (1214). Ahî Evran unvanıyla anılan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd el-Hôyî, I. Alâeddin Keykubad'ın desteğiyle Ahî esnaf teşkilâtını geliştirdi.⁵

İşte bu kültürel miras Selçuklu devletinin çöküşünden sonra Anadolu beyliklerine intikal etti. Özellikle batı Anadolu'daki siyasi bütünleşme Osmanlı beyliği lehine geliştikçe Bursa bu mirastan daha çok yararlandı. Orhan Gazi tarafından İznik medresesinin başına getirilen Davud-i Kayserî böyle bir gelenekten beslenmişti. Onun, bir taraftan medrese hocalığı yaparken diğer taraftan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin "*Fususul-Hikem*" adındaki tasavvufî eserine şerh yazması dinî ilimlerle tasavvufu bağdaştıran kişiliğini göstermektedir. Davud-i Kayserî'nin açtığı bu çağır, yani medrese ve tekke birlikteliği XV. yüzyıl ortalarına kadar devam etti.

Aslında Orhan Gazi, Bursa'da önce Hisar'da, türbesinin kuzeyinde, Manastır Medresesi'ni (1335), sonra da şimdiki Orhan Camii yanında Orhan Medresesi'ni (1339-1340) yaptırmıştı. Manastır Medresesi'nde Molla Fenârî, Molla Yegân, Kutbeddin Mehmed b. Kadızâde-i Rûmî ve bu üç önemli aileden daha pek çok müderrisin görev yaptıkları düşünülürse Sultan Orhan'ın Bursa'da ilim ve kültür hayatını nasıl sağlam temeller üzerinde yükselttiği daha iyi anlaşılır. Bu arada Molla Fenârî'nin Davud-i Kayserî gibi tasavvufî düşüncüyü de temsil eden bir müderris olduğunu bilmemiz gerekiyor. Yine bu devirde kurulduğunu gördüğümüz Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın Hisar'daki medresesi ile Ulu Cami civarında Hacı İvaz b. Hacı Bekir b. Arslan adında birinin kurduğu Esiye

⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Muhâdaratü'l-Ebrâr*, Beyrut: Daru Sadır ts., II, 420-421; Çağfer Karadaş, Sivas'tan Bir Arif Kişi Geçti: Muhyiddin İbn Arabî, Sultan Şehir Dergisi, Sivas 2007, s. 91.

⁵ Sadi S. Kucur, "Selçuklular", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2009, XXXVI, 384-385.

(Musalla) medresesi dönemin önemli ilim ve kültür merkezleri olarak Bursa’da yüzyıllar boyunca hizmet sunmuşlardır.⁶

Bu devrin bir başka yönünü M. Tayyip Gökbilgin şu cümlelerle dile getiriyor: “XIV. yüzyılın birinci yarısında, Bursa’da, ilk kültür hareket ve müesseseleri olmak üzere, bazı mutasavvıflara, baba ve abdallara zaviye ve tekkeler inşa edildiği görülmektedir. Filhakika, Osman Gazi ve Orhan Bey, bütün gaza ve cihadlarında hazır bulunup da duaları ve kendilerine isnad edilen kerametleri ile muzafferiyet ve başarılar üzerinde müessir olan Abdal Kumral, Geyikli Baba, Abdal Murad ve Abdal Musa gibi dervişler için muhtelif zaviyeler inşa ettirmişlerdir. Daha sonra, İslâm diyarının çeşitli yerlerinden ve özellikle Anadolu’nun her tarafından Bursa’ya türlü tarikatlara mensup şeyh ve dervişler gelmiş, bunlar şehrin kuruluş ve bir Türk merkezi halinde inkişafında olduğu kadar, manevî tesanüdünü yaratmakta da âmil olmuşlardır. Başta padişahlar olmak üzere, ümerâ ve ulemânın çoğu tarikat müntesibi olduklarından büyük halk kitlesi de bu tasavvuf cereyanlarına intisap etmiş ve ilk zamanlarda Bursa şehri, Konya ve Kayseri gibi fakihlerin nüfuz ve tesiri altında kalan bir şehir olmaktan ziyade, mutasavvıfların nüfuzu altında bir merkez olmuştu. Bursa’da tasavvuf vadisinde kültür hareketleri inkişaf ederken, çok geçmeden ve buna muvazi olarak bir takım ilim müesseseleri de kurularak faaliyete geçmiştir.”

I. Murad Devri

Bursa’daki ilmî ve fikrî gelişme I. Murad devrinde de sürdü. Bu dönemde gerek Hisar içinde gerekse Hisar dışında önemli eserler vücuda getirildi. Fakat dönemin asıl önemli imar faaliyetleri şehrin batısında, Çekirge semtinde yaşandı. I. Murad’ın burada inşa ettirdiği “Hüdâvendigâr Külliyesi” ve bu külliye için tesis ettiği çok zengin vakıflar, kısa zamanda Çekirge’yi önemli bir banliyö hâline getirdi. Hüdâvendigâr, yaptırdığı bu camiin üst katını medrese olarak inşa ettirdi. Böylece Bursa büyük bir ilim müessesesine daha kavuştu.

Yıldırım Bayezid Devri

Yıldırım Bayezid devri, Bursa için, ilim ve kültür eserlerinin zenginliği bakımından daha verimli olmuştur. “Savaş ganimetlerinin hayır işlerine harcanması yolundaki İslâm ve Türk geleneklerine saygı gösteren Yıldırım”⁷ Edirne’den başka, Bursa’da da bugün kendi adıyla anılan bir külliye vücuda getirmiş, camiinin yanında medrese, imaret ve darüşşifa yaptırmıştır. İçinde Molla Gürânî, Seyyid Ali Acemî, Şeyhülislam Abdülkadir Şeyhî Efendi, Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi gibi önemli müderrislerin görev yaptıkları bu medrese ile “İlk Osmanlı Hastanesi” unvanını kazanan dârüşşifa, bu külliyenin en önemli ilim ve kültür üniteleridir. Yıldırım Bayezid, ayrıca Ulu Camii ve onun batı kapısı karşısına da Vaiziye adıyla bilinen başka bir medrese daha yaptırmıştı.

Bu devrin çok önemli âlimi olan Molla Fenârî (ö. 1431), aynı zamanda adıyla anılan bir medresenin “Molla Fenârî Medresesi”nin kurucusudur. Molla Fenârî, XIV. yüzyıl ortalarında doğmuştu. Babası ünlü mutasavvıf Şeyh Sadreddin Konevî halifelerinden Şeyh Hamza Fenârî idi. Kendisi, önce Alâaddin Esved ve Cemaleddin Aksarâyî’den tahsil görmüş, sonra

⁶ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s. 19-30.

⁷ Gökbilgin, agm, s. 261.

⁸ Gökbilgin, agm, s. 262.

Mısır'a giderek zamanın ünlü alimlerinden olan Ekmeleddin Babertî'den ilim ve feyz almış, sonra Bursa'ya dönmüştü. Murad Hüdavendigâr devrinde, Manastır medresesinde müderrislik yapmıştır. Öğrencileri arasında oğlu Mehmed Şah Fenârî, Şehabeddin İbn Arabşah, Kadızâde-i Rûmî, Kutbüddinzâde-i İznîkî, Kâfiyeci, Emîr Sultan, Molla Yegân ve İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimler bulunmaktadır. Molla Fenârî, Osmanlı Devleti'nde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerindendir. Tasavvuf kültürüne olan yakın ilgisi eserlerinde açıkça görülür. Tasavvufî düşüncesinin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesiri vardır ve İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen Ekberîyye mektebinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasında yer almaktadır. Devrin bu ünlü âlim ve mütefekkirinin, Şeyh Hacı Bayram ve Şeyh Zeyneddin Hâfî ile de münasebeti olduğu bilinmektedir.⁹

Yine bu dönem Bursa'sının önemli ilim ve kültür müesseseleri arasında Ali Paşa Medresesi, Subaşı Eyne Bey Medresesi, Ferhadiye Medresesi ve Molla Yegân Medresesi yer almaktadır. Molla Yegân (ö.1460) Yıldırım Bayezid devri ileri gelenlerinden Kara Eyne Bey'in kurduğu ancak zamanla harap olan medreseyi onartıp hizmete açmış, bir süre burada müderrislik yapmış, zamanla bu öğretim kurumu "*Molla Yegân Medresesi*" adıyla anılır olmuştur. Molla Yegân XX. yüzyıl başlarına kadar faaliyetini sürdüren bu medresenin bahçesine bir mescit yaptırmış ve 2900 kitaptan oluşan kütüphanesini de bu mescide vakfetmişti.¹⁰

Yıldırım devrinde oluşmaya başlayan Emir Sultan Külliyesi'nin Bursa'nın ilim ve kültür hayatında, manevî havasında ayrı bir yeri olduğunu biliyoruz. Emir Sultan Bursa'ya gelince boş ve çalılıklarla dolu bir arazi olan bu semte yerleşmiş ve zamanla burada tekke, cami, hamam, imaret ve medresenin yapılmasıyla büyük bir külliye meydana gelmiştir. Emir Sultan'ın türbesini de içinde barındıran külliye, onun hayatta olduğu günlerden şu ana kadar yüzyıllar boyunca sıradan Bursalılarla birlikte Emir Sultan bağlılarının, âlimlerin ve ariflerin uğrak yeri olmuştur. Emir Sultan'ın akla getirdiği hususlardan biri de "*Erguvan Bayramı*"dır. Yüzyıllar boyu devam eden bu şenliklerin bu mahalleye ve Bursa'ya ayrı bir canlılık getirdiğinde şüphe yoktur. Sırf Erguvan Şenlikleri'ne katılmak için Bursa'ya gelen şeyh ve dervişlerin, sair zamanlarda da Emir Sultan ziyaretçilerinin ikameti için konakların bile vakfedilmesi bu canlılık hakkında fikir verir mahiyettedir¹¹. Külliye'ye dâhil olan medrese'yi XV. yüzyıl sonlarında Cezerî Kasım Paşa yaptırmıştı.

Bu devirlerde tekke ve zaviyeler sosyal ve kültürel hayatın önemli bir parçasıydı. Bursa, XIV. yüzyılda boyunca Anadolu dışında kurulup bu topraklara gelen Kâzerûniye, Kadiriye, Rifaiye, Sadiye, Nakşibendiye, Halvetiye, Zeyniye gibi tarikatların ve bunların kollarının etkisi altında kalmış ve XV.-XVI. yüzyıllar içinde bu tarikatların hemen hepsi kendi tekke ve zaviyelerini kurmuşlardır. Bursa'da tasavvuf vadisinde kültür hareketleri gelişirken, buna paralel olarak bir takım ilim müesseselerinin kurulup gelişmesi de devam

⁹ İ. Hakkı Aydın - Tahsin Görgün, "Molla Fenârî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 245-248; Gökbilgin, agm, s.263-264.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, "Molla Yegân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX, 265-266; Kamil Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Hazırlayanlar: Hüseyin Algül – Osman Çetin – Mefail Hızlı – Mustafa Kara – M. Asım Yediylıdız, Bursa 2009, IV, 241; Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul 1998, s, 49-52.

¹¹ Kepecioğlu, age, IV, 79.

ediyordu¹². Somuncu Baba Şeyh Hamidüddin-i Aksarayî de bu dönem Bursa’sı aydınlatan mürşitler arasında yer alıyordu.

Çelebi Mehmet Devri

Bilindiği gibi Çelebi Mehmet devri birtakım sıkıntıların yaşandığı bir zaman dilimine rastlar. “*Timur Fitnesi*”nden sonra şehzadeler arasında yaşanan mücadeleler neredeyse devleti yıkılmakla yüz yüze getirmiştir. Ayrıca “*Şeyh Bedreddin İsyanı*” önemli bir dinî ve sosyal hareket olarak aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Çelebi Mehmed her şeye rağmen Bursa’nın medâr-ı iftihar olan Yeşil Külliyesi’ni ve bunun bir parçası olan Sultaniye/Yeşil Medresesi’ni yaptırmaktan geri durmamıştır. Bursa’nın seçkin bir ilim, kültür ve sanat abidesi olan Sultaniye, Edirne medreselerinin inşasına kadar Osmanlı ülkesinin en üst dereceli medresesi kabul ediliyordu. Ünü Orta Asya’ya kadar yayılmıştı. En şöhretli Osmanlı âlimleri burada ders vermişlerdi. Molla Fenârî’nin çocukları Mehmed Şah ve Yusuf Bâlî Efendiler, Mehmed Şah Yegânî, Hocaşade Muslihiddin Mustafa, Sinaneddin Yusuf Acemî, Şeyhülislam Zembilli Ali Cemâlî Efendi, Taşköprülü Muslihiddin Mustafa Efendi, Şeyhülislam Sadullah Efendi, Şeyhülislam Ebussuud Efendi, Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi, Karaçelebizâde Hüsameddin Hasan Efendi bunlar arasında yer alırlar. Sultaniye’nin ilk müderrisi Mehmed Şah Fenârî’dir. Mehmed Şah’ın ilk dersinde öğrenciler dışında Bursa’nın önde gelen ilim adamları da hazır bulunmuşlardı. Bu olaydan sonra Sultaniye müderrislerinin halka açık ders vermeleri bir gelenek haline gelmiştir¹³.

Bu devrin bir başka ilim ve irfan müessesesi XX. yüzyıl başlarında hala hizmet veren Bayezid Paşa Medresesi’dir. Her ne kadar Bayezid Paşa asıl külliyesini Amasya’da yaptırdıysa da Bursa’yı da hayır hizmetlerinden mahrum etmemiştir.

XIV. yüzyıl kültür hayatı üzerinde dururken Anadolu beyleri ve Osmanlı hükümdarlarının Türkçeye özel bir önem verdiklerini de hatırlamak gerekir. Beylikler döneminin resmî dili artık Türkçedir. Aynı devirde yaşayan birçok edip ve şair de eserlerini Türkçe kaleme almışlardı. Hatta Türkçe yazmayı millî bir ihtiyaç olarak gören âlimlerimiz bile vardı¹⁴. Mesela, Kutbeddin İznîkî (ö. 1418), Türk Edebiyatı’nda ilk defa *Mukaddime* adını verdiği Türkçe bir ilm-i hâl yazmıştır. Bu konuda Kutbeddin İznîkî yalnız değildir. Yunus Emre ile başlayan bu süreç Ahmedî, Şeyhî Sinan, Ahmed-i Dâî, Atayî, Cemâlî gibi şair ve ediplerle devam etmiştir. Ahmedî, Germiyan hükümdarları Süleyman Şah’ın himayesinde iken daha sonra Yıldırım’ın oğlu Emir Süleyman’ın hizmetine girmişti. Süleyman Şah’a ithaf için yazdığı “*İskendernâme*” adındaki eserini, sonuna kısa bir Osmanlı tarihi ekleyerek Emir Süleyman’a takdim etti. Aynı dönemin bir başka önemli gelişmesi Süleyman Çelebi’nin Türkçe “*Mevlid*” manzumesidir¹⁵.

Bursa’dan söz ederken şüphesiz “*Mevlit*” ve müellifi Süleyman Çelebi’yi ayrıca ele almak gerekir. Bazı kaynaklara göre I. Murad devri devlet adamlarından Ahmet Paşa’nın oğlu olan Süleyman Çelebi, Yıldırım Bayezid’in imamı ve Emir Sultan’ın müritlerinden idi. XV. yüzyıl dinî edebiyat çıkışının en kuvvetli, en şöhretli eserlerinden biri Süleyman Çelebi’nin 1409’da Bursa’da tamamladığı “*Vesîletü’n-Necât*” adlı “*Mevlit*” manzûmesidir. Söz konusu eser, yazıldığı dönemden itibaren Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde

¹² Gökbilgin, agm, s, 261; Ayrıca bkz., Mustafa Kara, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990.

¹³ Aydın – Görgün, agmd., XXX, 245-248; Hızlı, age, s. 81.

¹⁴ Uzunçarşılı, age, I, 525.

¹⁵ Günay Kut, “Ahmedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, II, 165-167.

özellikle Hz. Peygamber'in doğum günlerinde okunmuş, bestelenmiş, çeşitli dillere çevrilmiş ve nazîreleri yazılmıştır. Ayrıca başta Balkanlar olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerinde bir ibadet anlayışı içinde mübarek gün ve geceler yanında doğum, ölüm, sünnet, evlenme, askere gönderme gibi pek çok vesile ile en çok okunan, dinlenen, dinleyenleri etkileyen, zihinlere ve gönüllere Hz. Muhammed Mustafa sevgisini aşlayan bir eser olarak tarihimizdeki yerini almıştır. “*Vesiletü'n-Necat, Osmanlı medeniyet telakkisinin ve bu telakkiye istinad eden hayat tarzının toplum tarafından benimsenerek yaşandığı zamanlarda ve zeminlerde büyük bir alâkaya mazhar olmuş ve hayatın acı tatlı bütün cilveleri karşısında bazen bir hüznün tesellisi bazen de bir şükriün ifadesi olarak okuna gelmiştir. Mevlid bu anlamdaki etkilerini sadece Bursa veya Türkiye’de değil bütün Osmanlı coğrafyasında hala sürdürmektedir. Süleyman Çelebi’yi ve “bir medeniyet beyannamesi” olan Mevlid’i yok sayarak Bursa kültüründen söz etmek mümkün değildir*”¹⁶.

Süleyman Çelebi’den söz edince, yapıldığı günden itibaren zamanımıza kadar Bursa’nın dinî ve sosyal hayatının merkezi, adeta “*Bursa’nın Kalbi*” olan Ulucamii de unutmamak gerekir. Ulucami sıradan bir mabet olmanın ötesinde bir mahiyet arz eder. Kâmil Kepecioğlu, bu güzel mabetten söz ederken şöyle der: “*Cami gayet ferah ve gönül açacak bir şekildedir. Bugün eski Türk yazılarının bir müzesi gibidir... Bundan büyük birçok cami varsa da bunun kadar sade ve şirin bir cami yok gibidir. Bursa tarihiyle uğraşarak hayatını bu uğurda feragatle feda eden Şemseddin Ulusoy, bu cami hakkında uzun yazılar yazmıştır. Ve tekmil Bursalılar da her nedense bu camiyi göz bebekleri gibi muhafaza etmekte müttefik idiler*”¹⁷.

Bursa’da ilmî faaliyetlerin en yoğun yaşandığı yer Ulucami ve çevresidir. Yıldırım, Ulucami’nin batı kapısı karşısına Vaiziye medresesini yaptırdıktan sonra eşi Hundi Hatun da doğu kapısı karşısına bir medrese yaptırmıştı. Güneyinde Esediye medresesi vardı. Çevresi kısa zamanda daha pek çok mektep ve medrese ile kuşatıldı. Ulucami’nin içi de ilmî faaliyetlere sahne oldu. Günün belli saatlerinde devrin Bursalı âlimleri çeşitli alanlarda halka açık dersler veriyorlardı. Özellikle bilgili ve güzel sesli hafızlar burada eğitici ve öğretici olarak görev yaptılar. Evliya Çelebi’ye bakılırsa Ulucami’nin yanı başında faaliyet gösteren kahvehaneler birer irfan mektepleriydi. Böylece Ulucami ve çevresi her zaman eğitim ve kültür faaliyetlerinin merkezi oldu. Ulucami’de görev yapan hatip ve müezzinlerin, devrin güzel sesli ve musikiden anlayan kişileri arasından seçilmeleri, en güzel hat örneklerinin duvar ve pâyelerinde yazı veya levha olarak yer alması, Ulucami’yi Bursa’nın sanat merkezi haline de getirdi. Bursa’nın en eski çarşıları, han ve bedestenleri Ulucami çevresinde bulunuyordu. Böylece bu bölge sosyal ve iktisadî ilişkilerin en yoğun bir biçimde yaşandığı yer oldu. İslam mabetlerinin çok yönlü işlevleri arasında “*kütüphane*” olarak halka hizmet sunmaları da ayrıca kaydedilmelidir. Bu anlamda Ulucami’nin Bursa camileri arasındaki yeri farklıdır. Her ne kadar aynı işlevi yerine getirmeleri bakımından Orhan Camii ve Umurbey Camii de kayda değer olsalar da Ulucami’nin yeri ayrıdır. Kaynaklar XVI. yüzyıldan itibaren Ulucami’de vakıf kitaplar

¹⁶ A. Necla Pekolcay, “Mevlid”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XIX, 485-486; Sadettin Öktem, “Mevlid veya Bir Medeniyet Beyannamesi”, *Bir Kutlu Doğum Şaheseri Mevlit ve Süleyman Çelebi* (Sempozyum Bildirileri), Ankara 2010, s. 31-32.

¹⁷ Kepecioğlu, age, IV, 186, 190.

bulunduğunu göstermektedir. Özellikle XVII. yüzyıl sonlarında Abdullah Münzevî'nin Ulucami'de kurduğu kütüphane önemlidir¹⁸.

XV. yüzyıl Bursa ilim ve kültür hayatında iz bırakan kişilerden bir de Ahmed-i Dâî'dir (öl. 1421). Aslen Germiyanlı olmakla birlikte Germiyan oğullarının toprakları Osmanlıların eline geçtikten sonra, Kütahya'da tanıştığı Emir Süleyman'ın yanına gitmiştir. Ulemadan olan, Germiyan'da iken kadılık görevinde bulunan Ahmed-i Dâî, asıl şöhretini şair olarak yapmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça birçok şiirleri, Türkçe ve Farsça divanları vardır. “*Cengnâme*” adıyla kaleme aldığı eserini Emir Süleyman'a ithaf etmişti. II. Murat'a hocalık da yapan Ahmedi Dâî'nin edebi eserlerinin yanı sıra, astronomi, astroloji ve tıpla ilgili eserleri vardır. Umur Bey adına birkaç tıp kitabını, Feridüddin-i Attar'ın “*Tezkiretü'l-Evliya*” adlı eserini de Çelebi Mehmet adına Türkçeye çevirmiştir.¹⁹

II. Murad Devri

Osmanlı ilim ve kültür hayatı II. Murad devrinde büyük bir ilerleme göstermiştir. Her şeyden önce bu devirde birçok eser Arapça ve Farsçadan Türkçeye çevrilmişti ki bu kültür tarihimiz gelişmesi bakımından son derece önemlidir. Yine bu dönemde Bursa ve Edirne her bakımdan birer câzibe merkezi olmuşlardı. Yukarıda sözü edilen âlim ve sanatkarların Osmanlı şehirlerini tercih etme süreci II. Murad döneminde belirgin bir hal almıştı. Gelenlerin çoğu Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin ve Sa'deddin et-Teftâzânî'nin talebeleri olduğundan bu iki İslam âlimi arasındaki ilmî tartışmalar öğrencileri aracılığıyla Anadolu'ya taşınmıştı. Bursa'da müderrislik, müftülük ve kadılık görevlerini birlikte yürüten Molla Yegân, bilgisi ve kişiliğiyle bu döneme hâkim olmuştur. II. Murad devri âlimlerinden Hatibzâde Tâceddin İbrahim, Ayasuluk Çelebisi Mehmed, Fâtih Sultan Mehmed dönemi âlimlerinden Şekâik müellifi Taşköprizâde'nin cedit Hayreddin Efendi, Hacıhasanzâde Efendi, Efdalzâde Hamîdüddin Efendi, ilk İstanbul kadısı olarak bilinen Hızır Bey onun yetiştirdiği öğrenciler arasında yer alırlar.

Tasavvufî hayatın bütün canlılığıyla toplumda yaşandığı bu devirde Zeyniyye ve Mevleviyye tarikatları yüksek mahfillerde rağbet görmüştür. Zeynüddin Hâfî'nin halifesi olan Abdüllatif-i Kudsi'nin, 1448'de Bursa'ya gelerek Emir Sultan'ın yanı başına, Zeyniler'e, degâhını kurmasından sonra bu tarikat Bursa entelektüel arasında da itibar gördü. Zeyniyye tarikatı, Sühreverdiyye'nin bir kolu idi. Özellikle Şeyh Vefa döneminde çok etkili oldu. Tâceddin İbrahim Karamânî, Şeyh Vefa/Muslihuddin Mustafa b. Ahmed ve Âşıkpaşazâde, Zeyniyye'ye mensup önemli isimlerdir. Abdüllatif-i Kudsi, “*müteşerri*” (dini kurallara sıkı kıya bağlı) bir mutasavvıftı. Zamanın güçlü âlimlerini kendisine bağlamıştı. Bu özelliğiyle Osmanlı Devleti'nin dinî, fikrî yapısının oluşmasına katkıda bulunan manevî mimarlardan biri oldu. Sevenleri ve bağlıları Zeyniye kültürünün Bursa'da yayılmasına sebep olmuşlardı²⁰. Bursa'da “*Zeyniler*”in mezar taşları bile farklı şekilleriyle hala dikkat çekiyor. Aslında Osmanlı sanatının ilk ileri hamleleri de Bursa'da yaşandı. Özellikle mimaride “*Bursa kemeri*”, “*Bursa tipi camileri*”, “*Bursa Dönemi Mimarisi*” gibi “*Bursa*” adını taşıyan yeni formlar ve tanımlamalar ortaya çıktı.

¹⁸ Bedri Mermutlu, “Şehrin Toplumsal Hayatında Bursa Ulucamii'nin Yeri”, *Bursa'nın Kalbi Ulucami*, Bursa 2010, s. 46-53.

¹⁹ Günay Kut, “Ahmed-i Dâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, II, 56-58.

²⁰ Bkz., Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, s. 85-113.

II. Murad büyük eserlerini Edirne’de yaptırmış olmakla birlikte Bursa’da, Simavlılar mahallesinde bir külliye yaptırmıştır. Zaviye ve medresenin 14 Temmuz 1430 tarihli vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. II. Murad’ın ve oğlu Alâeddin’in türbeleri de buradadır. Zamanla Bursa’nın bu semtinin adı “Muradiye” olmuştur. Bursa’nın önemli bir ilim ve kültür merkezi haline gelen bu külliye, imareti, camisi ve medresesiyle hala halka hizmet sunmaktadır. Medrese uzun yıllardır sağlık hizmetlerinde kullanılmaktadır²¹.

İsa Bey, Hasan Paşa ve Hacı İvaz Paşa medreseleri de bu devrin ilim ve kültür müesseseleridir. Çelebi Mehmed ve II. Murad devrinde “*nâzım-ı umur-ı devlet*” olarak rol oynayan, aslen Tokatlı olan Hacı İvaz Paşa, Bursa subaşılığı sırasında şehri Karamanoğlu’na karşı cesaretle savunduğu için vezirlik payesine yükseltilmişti. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre Bursa’da Piriç Hanı karşısında bir mescit ve “*İmâdiye*” adı verilen bir dersane, iki ufak sofa ve 14 hücreli bulunan bir medrese ve yetimlerin tâlimi için bir de mektep yaptırmıştır²². Camide beş vakit namaz kılınması, medresede sarf, nahiv, lügat, meânî, beyan okunması ve talebelerin medresede oturmaları onun vakıf şartları arasında yer almaktadır. Mühtedilere yardım amacıyla oluşturduğu “*fon*” da dikkat çekmektedir²³. Onun bu hayırseverliği yanında sanat adamı tarafı da vardır. Sultan I. Mehmet adına Yeşil Cami ile Türbesi’nin inşasına nezaret etmiştir. Ahfadından birçok kişi Bursa ilim ve kültür hayatında etkili olmuşlardır. Soyu günümüze kadar gelmiştir²⁴.

Her ne kadar Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethinden sonra ilim, kültür ve sanat faaliyetlerine İstanbul merkez olmuşsa da Bursa, bir kültür merkezi olarak önemini yitirmemiştir. Mesela Molla Hüsrev Medresesi, Hamza Bey Medresesi, Turşucu Medresesi, Çendik Medresesi, Fenâri Ahmed Paşa Medresesi, Başçı İbrahim Medresesi, Köseler Medresesi, Süleyman Paşa Medresesi ve Lutfullah Çelebi Dârühadisi Fatih devri ilim müesseseleri arasında yer alır.

Sadece Bursa’ya değil Osmanlı ilim dünyasına kazandırdıklarından dolayı burada Molla Hüsrev (ö. 1480) hakkında birkaç söz söylemek gerekir. Asıl adı Mehmed b. Ferâmuraz b. Hoca Ali olan Molla Hüsrev, Molla Fenârî’nin oğlu Bursa Kadısı Yûsuf Bâlî’den icazet aldı. Sa’deddin Teftâzânî’nin öğrencilerinden Burhâneddin Haydar Herevî, Molla Yegân ve Şeyh Hamza’nın öğrencisi oldu. Hızır Bey’in vefatı üzerine İstanbul kadılığına getirildi. Ayrıca Galata ve Üsküdar kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de verildi. Fahreddin-i Acemî’nin vefatından sonra Şeyhülislam oldu. Fatih’in “*Zamanımızın Ebu Hanîfesi*” dediği Molla Hüsrev, vefatına kadar bu görevi sürdürdü.²⁵

Molla Hüsrev, Veziriazam Mahmud Paşa ve Ali Kuşçu (ö. 1474) ile birlikte medreselerdeki ders programının hazırlanması çalışmalarına katıldı ve Osmanlı ilmiye teşkilâtının kuruluş ve işleyişinde önemli katkılarda bulundu. Pek çok öğrenci yetiştirdi. Bunların en ünlüsü Şeyhülislam Zembilli Ali Cemâli Efendi’dır (ö. 1525). Molla Hüsrev, Fatih’in huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda “*reisu’l-ulema*” sıfatıyla hakemlik yapar, oturumu yönetirdi.

²¹ Halil İnalçık, “II. Murad”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2006, XXXI, 171.

²² Kepecioğlu, Bursa Kültürü, II, 124-126.

²³ Bkz., Osman Çetin, “Hacı İvaz Paşa Vakfiyesi’ndeki ‘Mühtedi Fonu’ Hakkında”, U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1991, sy. 3, c. 3, s. 167-175.

²⁴ Gökbilgin, agm, s. 265; Ayrıca bkz., Salih Pay, Bursa İvaz Paşa Külliyesi, Bursa 1996.

²⁵ Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2005, XXX, 252-254.

Kaynaklardaki bilgilere göre Molla Hüsrev, bir toplantıda kendisine ilmî derecesine uygun davranılmadığını düşünerek İstanbul'u terk edip Bursa'ya gelmişti. Bursa'da Zeyniler Camii'nin güneyinde kendi adıyla anılan on hücreli bir medrese yaptırdı. Cenazesi İstanbul'dan Bursa'ya getirilerek kendi medresesinin hazîresine defnedildi. Osmanlı hukuk tarihinin en önemli simalarından olan Molla Hüsrev, değişik alanlarda pek çok eser verdi. İslâm hukukuna ait olan “*Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*” bunların en meşhurlarındandır²⁶. Molla Fenârî'nin torunu Yusuf Bâlî'nin oğlu olan Ahmet Paşa'yı da bu arada hatırlamak ve Bursa'nın bu devir ilim ve kültür hayatında etkili olmuş bir kişi olarak kaydetmek gerekir.

Kasım Paşa Medresesi, Paşa Çelebi/Gökdere Medresesi, Sarrafiye Medresesi, Müftü Ahmed Paşa Medresesi, Leysiye Medresesi, Molla Medresesi II. Bayezid dönemi Bursa'sının ilim ve irfan yuvaları arasında yer alır. Bursa kültür tarihi bakımından Bursalı Veliyyüddinzâde Şair Ahmet Paşa önemli bir simadır. Muradiye'de inşa ettirdiği Geyikli/Müftü Ahmed Paşa Medresesi ve yanındaki türbesi hala ayakta. Şair Ahmet Paşa, hayatının büyük bir kısmını Bursa'da Orhan Gazi ve Muradiye mütevelliliklerinde geçirmiş daha sonra Bursa sancağı beyi olmuş ardından paşalığa yükselmiştir.²⁷

Kanuni Sultan Süleyman Devri'nde, Kadiri Efendi Medresesi, Hançeriye Medresesi, Cafer Çelebi Medresesi, Molla Efendi Medresesi, Sofu Mehmed Bey Darulhadisi, Muallimzâde Darulhadisi, Emircan Darulkurrâsı, Mahmud Bey Dârlukurrâsı, Zeyrekzade Darulkurrâsı'nın inşa edildiğini görüyoruz. Seyyid Hüseyin Erzincanî Dârlukurrâsı, Pazarbaşı Medresesi, Sinan Paşa Medresesi, Selimzade Medresesi ve Serrac Mustafa Medresesi daha sonra kurulan Bursa medreseleridir.²⁸

XV. yüzyılın Bursa bakımından en dikkate değer şahsiyeti asıl adı “Mahmud” olan Lâmiî Çelebi'dir. Dedesi Nakkaş Ali, Yeşil Camii'nin nakışlarını yapmış, babası Osman Efendi de II. Bayezid'in defterdarlığı hizmetinde bulunmuştur. 1532 senesinde 60 yaşını geçtiği halde Bursa'da vefat etmiş ve Nakkaş Ali Camii haziresinde, babası Osman Çelebi'nin kabri yanına gömülmüştür. Lamiî, hem Nakşibendî hem Gülşenî tarikatına intisap etmiştir. Osmanlı edebiyat tarihinde büyük bir yeri olan Lamiî, Nâkşi şeyheri arasında fazileti ve irfanıyla temayüz etmişti. Mevlânâ Câmî'nin “Nefhatü'l-üns” ve “Şevahidü'n-Nübüvve” gibi eserlerini Türkçeye çevirmesi sebebiyle, haklı olarak, “Câmî-i Rûm” diye anılmıştır. Pek çok eseri bulunmakla birlikte Bursa tarihi, kültürü ve folkloru bakımından önemli olan “Şehrengiz-i Bursa” adlı eseri ile içinde yine Bursa'ya ait fıkraların yer aldığı “*Letâifnâme*”si kayda değer. Meşhur “*Pinti Hamid*” fıkrası ilk defa bu kitapta yer almıştır²⁹.

Bursa'nın ilim ve kültür hayatına katkıda bulunan, yön veren daha pek çok âlim, edip, şair, mutasavvıf, devlet adamı, tarihçi ve sanatkâr bulunmaktadır. Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi hem ilim adamlığı ve tarihçiliği hem Bursa'ya hizmetleri bakımından anılmaya değer bir kişidir. Kepecioğlunun; “*Bursa'nın âb-ı rûy-ı irfândır*” dediği Üftade Mehmed Muhyiddin Efendi, XVI. yüzyıl Bursa'sını inşa ve ihya edenler arasında yer alır. 1489'da Bursa'da Arablar mahallesinde doğan Üftade, 1580 senesinde

²⁶ Koca, agmd, XXX, 252-254;

²⁷ Hızlı, age, s, 131-145, 163-169.

²⁸ Hızlı, age, s, 163-189.

²⁹ Gökbilgin, agm, s. 68-69; Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara 2003, XVII, 96-97.

yine Bursa'da vefat etmiştir. Her ne kadar Celvetiye tarikatının kurucusu olarak Aziz Mahmud Hüdâyî gösterilirse de pîr olarak Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'yi kabul etmenin daha doğru olacağını düşünenler bulunmaktadır. Üftade'nin şeyhi Hızır Dede, Hacı Bayram-ı Velî'nin müridi olduğu için Celvetiye'yi, Bayramiye'nin bir kolu olarak kabul edenler de vardır³⁰. XVII. yüzyılda, uzun yıllar Bursa'da yaşayan Niyazi-i Mısırî, bu şehrin irfanına çok şey katmıştır. XVIII. yüzyıl Bursa ufkunu aydınlatanların başında İsmail Hakkı Bursevî yer alır. Onu başkaları izler.

Bir ilim ve kültür merkezi olan Bursa'ya hizmet edenler arasına tarihçileri de katmak gerekir. Osmanlı tarihçilerinin pîrleri arasında yer alan “*Cihannüma*” müellifi Neşrî Mehmet Efendi, “*Ravza-i Evliya*” müellifi Bursalı Baldırzâde Mehmet Selisi Efendi, “*Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyat-ı Danişverân-ı Nadiredân*” adlı eserin yazarı Bursa tarihçisi Belîğ İsmail Efendi, “*Gülizâr-ı Sülehâ, Vefeyat-ı Urefâ*”nın sahibi Bursalı Eşrefzade Şeyh Ahmet Ziyaeddin Efendi, “*Gülizâr-ı İrfan*” müellifi Şeyh Fahreddin Efendi bunlar arasında yer almaktadır. Yine başka bir vefeyatnâme sahibi Emirsultan Medresesi müderrislerinden Sahaf Süleyman Halis Efendi'yi, “*Ravzat ül-Müflihin*” ve “*Hülasat ül-Vefeyat-ı Bursa*” yazarı Gazzîzâde Abdüllâtîf Efendi'yi, “*Zübdetü'l-Vekâyi der Belde-i Celîle-i Bursa*” adlı Bursa tarihi yazarı Raşid Mehmed Efendi'yi de bu isimlere ilave etmek gerekir. Bursa ile ilgili pek çok esere imza atan Mısırî zaviyesi şeyhi Mehmed Şemseddin Efendi, “*Mir'at-ı Bursa*” müellifi Hasan Tâib Efendi ve “*Osmanlı Müellifleri*”nin sahibi Bursalı Mehmed Tahir Bey de Bursalı tarihçiler kervanına katılmışlar, bu şehrin ilim ve irfanını besleyen kaynaklar arasında yer almışlardır.

Sonuç olarak Bursa, fetihten itibaren Osmanlı tarihi boyunca ilim ve kültürün, sanat ve edebiyatın, tasavvuf ve irfanın merkezi olmayı başarmıştır. Bu güzel şehir her şeye rağmen Cumhuriyet döneminde de yine bir ilim, sanat, kültür, turizm ve ticaret merkezi olmaya devam etmektedir.

³⁰ Kara, age, s.16; Kepecioğlu, age, IV, 201.